

OTTLIK BUDÁJÁNAK SZÖVEGE

A *Budáról*¹ szóló kritikák vissza-visszatérő kérdése volt, hogy mennyire tekinthetők Ottlik végleges szövegének,² és egyáltalán, mennyire tekinthetők Ottlik és csak Ottlik szövegének³ a kiadásban foglaltak.

Az Irodalomismeret 1994 őszi számában⁴ Szűcs Kinga mintegy ötven olyan helyet sorol fel, ahol a kézirat és a könyv szövege eltér egymástól. Ez azonban – bár az írás részletes listáival a teljességre való törekvést sugallja – nem az összes eltérés, másrészt ilyen összevetés már eleve csak akkor volna lehetséges, ha a kézirat szövege egyértelmű lenne, amiről viszont (és ezt Szűcs Kinga is elismeri) szó sincs. Anélkül és ahelyett, hogy ezeken a lapokon valamiféle hibajegyzéket kívánánk összeállítani,⁵ a *Buda* még végleges könyvtári elrendezés előtt álló kéziratának átnézése után, e kéziratok minőségére vonatkozó megfigyeléseimet az alábbiakban foglalhatom össze.

A kéziratok legjobb, azaz legkésőbbi részét az a – fénymásolt változatban is meglévő – gépiratos tisztázat jelenti, amely a könyv beosztását alapul véve a 7. oldaltól a 238. oldal 8. soráig terjed (addig, hogy „Két hét alatt”). Ottlik az elején, néhány különleges esetben még belejavított, de a korrigálatlan elgépelések (pl. Kratovánszky, Bokonyó Őrnagy) azt mutatják, hogy szóról szóra nem vetette össze a saját piszkozati példányával, sőt az egészet talán át sem olvasta. Ez a végleges gépelés mindenesetre nem teljes, így a könyv harmadik harmadának szövege a

¹ OTTLIK Géza, *Buda*, kiad., utószó LENGYEL Péter, Bp., 1993, 1997².

² Bán Zoltán András Ottlik „nem bizonyíthatóan nyomdába szánt szövegé”-ről beszél (BÁN Zoltán András, *Nincs meg semmi*, Holmi, 5[1993], 1732), és Angyalosi Gergely is felveti, hogy „maga az író nem látta el kézjegyével a publikált szövegváltozatot” (ANGYALOSI Gergely, *Ezre van az embernek*, Határ, 3 [1994. február], 120), illetve ugyanezre utal Erdődy Edit is (ERDŐDY Edit, *Ottlik Géza: Buda*, Életünk, 1994/1–2, 181). Szegedy-Maszák Mihály, miután felteszi a kérdést: „Befejezettnek tekinthető-e a kézirat anyag ismeretében” a könyv, magára Ottlikra is hivatkozik, aki egyszer elmondta, hogy a *Budának* „csak az eleje és a vége rögzített, míg a közbülső részek sorrendje majdnem tetszőleges és ezért nehéz lesz könyv alakban megjelentetni”. Végül arra a következtetésre jut, hogy a *Buda* töredékes mivoltának különössége abban rejlik, hogy „nem a vége hiányzik, hanem a közepe hézagos.” (SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Pozsony, 1994, 181–182.)

³ N. Tóth Anikó tulajdonképpen jóindulatúan értetlenkedik, fölöslegesnek tartva Lengyel Péter utószavát: „Mintha kétségbe vonható lenne [a szöveg – K. I.] hitelessége... Esetleg türelmetlen külső beavatkozás eredményeképpen más szöveg is bekerült a regénybe.” (N. TÓTH Anikó, *Bolyongások Ottlik Budájában*, Kalligram, 1994/1, 59.) „...tényleg ez volna Ottlik »utolsó kézvonása?« – kérdezi Margócsy István, akivel a kérdésfelvetésben Török András és Horváth Iván is egyetért (MARGÓCSY István, *Ottlik Géza / Buda*, 2000, 5[1993], 59). Nyilván az ilyen kétségekre kívánt választ adni Lengyel Péter interjúja, amelyben részletesebben nyilatkozik a szövegmegállapítás kérdéseiről (LENGYEL Péter, VARGA Lajos Márton, *Az élő regény*, Népszabadság, 1993. IX. 18., 13).

⁴ Szűcs Kinga, Ottlik Géza „Buda” című regényének kéziratáról és szövegközléséről, *Irodalomismeret*, 1994. ősz, 37–40.

⁵ Ezt egyrészt mindenképpen meg kell hogy előzze a kéziratok egymáshoz való viszonyának a tisztázása, másrészt ha a hibajegyzék nem teljes, akkor voltaképp fölösleges, ha pedig teljes, akkor tulajdonképpen már egy újabb, javított kiadás előkészítésével volna azonos.

korábbi gépiratos piszkozaton alapul. A gépiratos piszkozat – mely Ottlik saját gépelése, és szintén megvan indigós változatban is – teljes: azaz a regény szövegét az elejétől a végéig tartalmazza. Mivel az utolsó harmad tisztázata nem készült el, a kiadás során a 238. oldaltól kezdve végig ez alapján dolgoztak. Megfigyelhető továbbá, hogy az első kétharmad szövegének megállapításához is felhasználták, nagyon helyesen, e piszkozat alapján korrigálva a tisztázata egyes hibáit.

Mindezek után a könyv egyes részeinek szövegét – a teljes szöveg mintegy negyedét – betűről betűre összevettem a megfelelő kéziratokkal (azaz, és mindvégig: gépiratokkal). Ennek során megállapítottam, hogy a könyv első kétharmadának szövege általában nem rosszabb az ilyenkor elvárhatónál. A hibák jórészt abból erednek, hogy a tisztázata gépelője nem mindig követte pontosan Ottlik piszkozati gépelését: például a könyv 12. oldalán „Alla Turzával” ébreszti Bébét Júlia, ahogy az a tisztázataiban is áll. Ottlik autográf piszkozatában azonban, bár tintával van beszúrva, jól olvasható az – egyébként helyes – „Alla Turca” alak.

Vagy például „Az ember felnézett” kezdetű bekezdés előtt a piszkozatban néhány üres sort hagyott a szerző. A tisztázataiban épp betelt az előző oldal a bekezdés előtt, amely így új lapon kezdődik, és elvész a kihagyás, melyet ezért már hiába keresünk a könyvben is (76). Az ezekhez hasonlóktól az egyszerű központozási hibákig van ugyan jónéhány, de az utóbbiak nem lépik túl az ilyenkor elfogadható mennyiséget.

Bizonyára nagyobb nehézségekkel kellett szembenézni a szöveg utolsó harmadának megállapításakor. Az első kétharmad tisztázata is két példányban van meg ugyan, de az ezekben lévő későbbi, elenyésző mennyiségű tintás javítások közt nincs különbség a megfelelő oldalakon. Nem így a harmadik harmad kéziratában! Az eredeti és az indigós példányon ugyanis gyakran *eltérő beszúrások* találhatók: tehát a regény ottliki szövege – Lengyel Péter nyilatkozataival szemben – *nem egyértelmű*. Kiadásában Lengyel Péter – megfigyelésem szerint – inkább az indigós változatot követi, de nem mindig következetesen, néha rossz helyre iktatja be a tintás betoldásokat, néha a könyv olvasata mind az eredeti, mind az indigós példánynak ellentmond. (Például a 239. oldal „A halottait” kezdetű bekezdése a kéziratokban a könyvbeli egy helyett *két* zárójellel kezdődik. Vagy: a kéziratok egyértelmű „már” szava helyett a könyvben egy helyen – 250. oldal, 5. sor – a „még” szó szerepel.) A 239. oldal 3. sorától a 240. lap 12. soráig például mintegy húsz szó és jó néhány írásjel *hiányzik* a könyv szövegéhez képest.

A szerzői piszkozattal kapcsolatban, melynek főleg az utolsó harmada érdekes a számunkra – mert, mint már többször említettem, nincs tisztázata belőle – fontos megállapítani, hogy az eredeti vagy az indigós példányt javította utoljára a szerző, hogy melyikben van az *ultima manus*. Számomra úgy látszott, nem mondhatjuk ki általánosságban, hogy mindig és csakis az egyikben: a leghelyesebb lapról lapra külön megvizsgálni a kéziratokat, akár a szerzői javításokhoz használt tollak eltérő tintáinak színét is tekintetbe véve. Lengyel Péter megtette, amit megtehetett, de erre a feladatra tanácsosabb volna tapasztalt filológus kutatót felkérni.

A szöveg megállapítása során a legnagyobb probléma természetesen a kusza beszúrásokkal zsúfolt oldalak kibetűzése lehetett, de olykor az egyszerű javítások beiktatása sem sikerült tökéletesen. Ezek legkirívóbb példája a könyv vége felé, a 358. oldalon található. Alulról a harmadik sorban szerepel a „banánról” szó, amelynek a kéziratban tintás beszúrás felel meg. Ez valóban elég nehezen olvasható, az indigós változatban talán tényleg lehet „banán”-nak is értelmezni (ezt

megengedi a szövegösszefüggés is), mindazonáltal az eredeti példány alapján világos, hogy a szó „Darwinról” formában olvasandó.

Mindezek a fenti hibák, tekintettel a kéziratok zaklatott mivoltára, nem mondhatók nagyon súlyosaknak, a könyv szövege – a fenti szempontok alapján – ha nem is tökéletesen, de messzemenően érvényesnek tekinthető. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a következő kiadás előkészítésekor megint ne a kályhától kellene elindulni, ne kellene újra tüzetesen átolvasni a kéziratokat, például az indigós eredeti változatok közül lapról lapra kiválasztani az érvényest.

Van azonban egy másik fajtája a kézirat és a publikáció közti eltéréseknek, amelyet nehéz volna nem önkényesnek minősíteni. Ezek a változtatások akkor is indokolatlanok, ha Lengyel Péter tételesen rámutat a Népszabadság-interjúban egyikre-másikra. Alapvetően a *fejezet* problémájára gondolok. „Egy helyütt [...] két új fejezetcímét adtam”, illetve „új oldalon kezdtük a fejezeteket” – mondja Lengyel Péter. Az első lépést azzal indokolja, hogy Ottlik „nem jutott hozzá, hogy fejezetekre bontsa, s a regény arányait felrúgta volna a túl hosszú szakasz”.

Ezzel szemben fogalmazhatnánk úgy is, hogy *megváltoztatta volna* a regény arányait a hosszú fejezet: megváltoztatta volna (azaz semmi változás: maradtak volna az eredetiek), de akkor nemde *épp azok* volnának a regény arányai? (Arról nem is beszélve: nem jellemző, hogy kéziratában Ottlik *utólag* osztotta volna fejezetekre az elkészült szöveget.)

Lengyel Péter különben a kéziratok tanúsága szerint a *Hilbert viszontagsági* címűről beszél, e fejezetet ő bontotta háromba, és látta el a *Bagatell* és a *Négy sík* címekkel. De amit nem említ, az *Egy szoba az emeleten* cím is tőle származik, itt is ő iktatott be új fejezethatárt: a kéziratokban két bekezdés között itt egyszerűen néhány üres sor van hagyva, mint annyi más helyen is a regényben.

Új oldalon kezdeni minden egyes fejezetet ugyanilyen önkényes dolog, akár a Lengyel Balázs vendégszerkesztette Jelenkorban – még Ottlik életében – megjelent részlet tipográfiáját, akár magukat a kéziratokat tekintjük. Ennek a változtatásnak a következtében nemcsak az olyan egyflekkes fejezeteknek változik meg az írásképe és a többiekkel való kölcsönhatása, mint az *Ésti fények* vagy a *Korareggeli utca*, hanem – a két hosszabb rész feldarabolásának köszönhetően is – az egész könyv átstrukturálódik.

Ezekon kívül még két furcsaságot kell hogy szóvá tegyek, a Lengyel Péter által is említett nevek dolgában.

A 269. lapon egy bizonyos *Neszkó* százados tűnik fel mint az évfolyam Bekény őrnagy előtti parancsnoka. Ilyen nevű személy azonban sehol máshol nem fordul elő a könyvben. Ezzel szemben a 217. oldalon világosan ott áll, hogy a Bekényt megelőző századparancsnok neve *Joneszkó*, s ez a név elég sűrűn szerepel is végig a regényben. A kéziratok is a könyv olvasatát hozzák, azaz ennek a névnek a használatában Ottlik ezen az egy helyen maga is ingadozott: esetleg tehát célszerű volna az általános szöveggondozói gyakorlatnak megfelelően a további kiadásokban egységesíteni.

A könyv 158. és 159. oldala „Bajor Zoli” halálával foglalkozik. E helyett a név helyett a kéziratokban mindenhol „Gara Laci” áll. Lengyel Péter konjektúrája nem állja meg a helyét, mert ha valós személyről van is szó, Ottlik nyilván tudatosan szerepeltette saját nevén az emigráció ismert alakját. Lengyel Péter itt túl óvatos volt, mert a szöveg nem olyan, hogy Gara László személyiségi jogait sérthetné – arról nem is szólva, hogy a módosítással megváltozik a valóság és a fikció közti eredeti, Ottlik által felépített viszony is.

Végül még egy momentum. Az utószó szerint Ottlik „A regény utolsó harmadához listát készített: a képek, mozzanatok sorrendjét írta össze, megszámozva.” Lengyel Péter itt talán három dolgot illetően is téved.

A lista először is nem az utolsó harmadhoz készült: az „1989, – festek otthon” és a „Klári sír neki” (mármint Hilbertnek) címszavak által kijelölt rész ugyanis a 253. oldaltól a 303-ig tart, ami a regénynek legfeljebb csak az *egyhetede*, és nem az egyharmada, továbbá nem is az utolsó része, mert *hatvan* oldal a „Klári sír” után még hátravan. Továbbá: Ottlik nemcsak ezt a listát készítette: a listák, külön dossziében, *a regény elejétől kezdve* egészen az utószóban említettig megvannak a kéziratok között. Harmadszor, a listák nem a „regényhez” készültek, hanem a *regényből*. Átolvasva ugyanis ezeket, és összevetve a megfelelő kéziratoldalakkal, világos, hogy Ottlik az egyes oldalakat kivonatolta, kiírva címszavakban a tartalmukat. Hogy nem fordítva, ahogy Lengyel Péter sugallja, azaz nem az oldalra pontos listák alapján fogalmazta a regényt, az a kéziratlapok alapján megállapítható: azokra a géppel, folyamatosan írt részekre, amelyeket később tintával kihúzott, sehol sincs utalás a listákon, az utólagos beszúrásokra pedig mindig van. Mindemellett a regény utolsó hatvan oldalához *nincs lista*: az ekkor már bizonyára gyors ütemben dolgozó szerzőnek már nem maradt ideje a szöveg kivonatolására.

Lengyel Péter tartalomjegyzéket készített a könyvhöz. Vajon nem lett volna-e helyesebb e listákat közölni a könyv végén, mintegy olyan „Mutató”-ként, amilyen az *Iskola* végén áll, s aminek jelentőségét épp Lengyel Péter ismerte fel már oly korán? Ismerve az *Iskola* „Mutató”-ját, és látva, hogy éppen a *Buda* mennyire rászorulna ilyesmire, kevéssé valószínű, hogy e listák csupán a szerző személyes emlékeztetőjéül szolgáltak volna.

Habent sua fata libelli – idézzük gyakran, helytelenül, holmi végzetre hivatkozva az antik közbölcseletet: Ottlik könyveire nem is kell mondani, mennyire illik még így is. Ha azonban – és éppen most! – hűek maradunk az eredeti szöveghez (Pro captu lectoris habent...), azaz hogy a könyvek sorsa az olvasói befogadástól-fogadtatástól függ, talán fontosabb (és pontosabb) igazság birtokába jutunk, melyet szerzőnek, kiadónak és kritikusnak egyaránt érdemes megszívlelnie. Voltaképp azért született ez az írás is, hogy – segítségével talán világosabban látva a helyzetet – a továbbiakban ne jelenthessen a bírálók számára kibúvót az érdemi elemzés alól a vélnél mindenestre kisebb szövegkiadói pontatlanság, és az a homály, mely sajnálatosan kialakult körülötte.